

DOCUMENTA HISTORICA 51.
A SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

MARCUS TULLIUS CICERO
Q. LIGARIUS ÉRDEKÉBEN
MONDOTT BESZÉDE

Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
NÓTÁRI TAMÁS

JATEPress
Szeged 2001

DOCUMENTA HISTORICA 51.
A SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

**MARCUS TULLIUS CICERO
Q. LIGARIUS ÉRDEKÉBEN
MONDOTT BESZÉDE**

Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
NÓTÁRI TAMÁS

*JATE*press
Szeged 2001

A dokumentum forrása:
M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia.
Recognovit C. F. W. MUELLER.
Lipsiae, In Aedibus B. G. Teubneri. MCMIV. II. 2. 331–343.

Lektorálta:
MARÓTI EGON

Sorozatszerkesztő:
MÜLLER LÁSZLÓ, PÁNDI LAJOS

Készült a SZTE BTK HÖK támogatásával.

© SZTE BTK Történelem Diákkör, 2001
© Nótári Tamás, 2001
HU-ISSN 1216-0954

BEVEZETÉS

Quintus Ligarius i. e. 50-ben Considius Longus propraetor mellett legatusi tisztséget töltött be Afrika provinciában.¹ Miután Considius az 50-es esztendő végén Rómába ment, hogy ott a consulatusra pályázzék, Ligariusra maradt a tartomány igazgatása, aki ezt — Cicero állítása szerint — nem szívesen vállalta.² A polgárháború kitérése után a Caesartól elszenvedett auximumi vereség után megérkezett Uticába P. Attius Varus, Afrika egykori helytartója,³ aki ön-hatalmúlag átvette a provincia irányítását, és elrendelte két legio felállítását.⁴ Ligarius kénytelen volt magát Varus főhatalmának alárendelni, mivel azonban Varus eljárása minden törvényes alapot nélkülözött, mind Cicero, mind Caesar kétségbe vonta annak érvényességét.⁵

49-ben fiával együtt megjelent Uticánál Afrikának a senatus által sorsolás útján kijelölt helytartója, Q. Aelius Tubero,⁶ akinek az afrikai parton igazgatást gyakorló Ligarius megtiltotta egyrészt, hogy partra szálljon, s átvegye a senatus által nekik juttatott provinciát, másrészt még azt is, hogy vizet vegyen fel, s hogy Tubero beteg fia belépjen a tartományba.⁷ — Cicero ezen tettet a védelem során Varusra hárította.⁸ Ezen események kapcsán Caesar sem említi Ligarius nevét, csupán Varusét.⁹

46-ban Ligarius a thapsusi csata után Hadrumetumban fogságba esett, ám Caesar megkegyelmezett neki, miként Considius fiának is.¹⁰ A hadrumetumi fogság tényéből arra lehet következtetni, hogy Ligarius az afrikai háború egész ideje alatt ott tartózkodott, s a hadi cselekményekben nem vállalt szerepet; ugyanakkor nem is lehetett igazán jelentős személyiség, hiszen a *Bellum Africum* szerzője nem tesz róla név szerint említést. A caesari kegyelem egyáltalában nem volt ritkaság, ugyanis a dictator amnesztiát adott mindazoknak, akik az afrikai háborúban harc nélkül megadták magukat; a vezérek kö-

¹ Lig. 2.

² Lig. 2.

³ Lig. 3., Caes. civ. 1. 31. 2.

⁴ Caes. civ. 1. 31. 2.

⁵ Lig. 3., Caes. civ. 1. 31. 2.

⁶ Lig. 27.

⁷ Pomp. D. 1. 2. 2. 46.

⁸ Lig. 22.

⁹ Caes. civ. 1. 31. 3.

¹⁰ Bell. Afr. 89.

zül is csak néhányat, így pl. a harc közben fogságba ejtett Afraniust és Faustus Sullát ölték meg — hogy ez Caesar közvetlen parancsára,¹¹ vagy tudta nélkül történt-e, vitatott. Ennek pontosan megfelel Cicero kijelentése, aki oly győzelemről beszél, „amely során csak fegyverben állók estek el”.¹²

A megadott kegyelem azonban nem adott engedélyt az Itáliába történő visszatérésre. Ligarius már 46 nyarán Ciceróhoz fordult, hogy járjon közben Caesarnál az érdekében; Cicerónak ugyanakkor jó ideig nem volt közvetlen kapcsolata a diktátorral, csak annak környezetével — így pl. Pansával, Hirtiuszal, Postumusszal¹³ stb. Barátjának,¹⁴ Ligariusnak az ügyében annak fivérével közösen tett erőfeszítéseket arra, hogy közvetítők révén Caesar közelébe jutván azt elébe tárhassa.¹⁵ E feladat már azért sem mutatkozott könnyűnek, mert Caesar meglehetősen ellenszenvvel viseltetett azok iránt, akik az afrikai háborúban részt vettek, visszatérésüket késleltetvén bizonytalanságban kívánta őket tartani.¹⁶ Cicero azzal biztatta Ligariust, hogy gondjai hamarosan megoldódnak, hiszen Caesar haragja napról-napra enyhül.¹⁷ Következő levélből¹⁸ még határozottabban kicsendül a hamarosan bekövetkező visszatérés lehetőségébe vetett remény, Cicero ugyanis Caesarnál személyes kihallgatást nyert, amelyen Ligarius fivérével együtt meg is jelent, akik a diktátor lábai elé vetették magukat, ő pedig beszédet mondott; ezekre Caesar nagylelkűen felelt, ami Cicero szemében az amnesztia megadását kétségtelenné tette.¹⁹

Ligarius ügye tehát a lehető legjobb úton haladt a mindenki számára kielégítő megoldás felé, amikor Lucius Tuberónak, a hajdani helytartónak a fia, Q. Aelius Tubero vádat emelt Ligarius ellen, amit elsősorban azzal kívánt alátámasztani, hogy Ligarius nem engedte őket Afrikában, a senatus által számukra kijelölt provinciában partra szállni, miként ezt korábban Varus sem tette számukra lehetővé. A védelmet Pansa, Caesar egyik legközelebbi embere és Cicero látta el. A per alakulását illetően érdemes idézni Plutarchos beszámolóját: „Mondják, hogy mikor Q. Ligariust, Caesar egyik ellenségét perbe fogták, Cicero vállalkozott védelmére. Caesar így szólt barátaihoz: 'Mi értelme, hogy ennyi ideig hallgassuk Cicero beszédét? Régtóta tudja minden-

¹¹ Dio Cass. 43. 12. 3.

¹² Lig. 19.

¹³ Ad fam. 6. 12. 2.

¹⁴ Ad fam. 6. 13. 1., 6. 14. 1.

¹⁵ Ad fam. 6. 13. 2.

¹⁶ Ad fam. 6. 13. 3.

¹⁷ Ad fam. 6. 13. 4.

¹⁸ Ad fam. 6. 14.

¹⁹ Ad fam. 6. 14. 2.

ki, hogy Ligarius gazember és nekem ellenségem'. Mégis, amikor Cicero belekezdett beszédébe, nagy hatást váltott ki, majd folytatta, és szavaiból valóssággal áradt a lenyűgöző báj és erő, Caesar arcszíne egyszerre megváltozott és arcvonásai elárulták, hogy lelkében a legkülönbözőbb érzelmek kavarnak; majd amikor a beszéd végén a szónok a pharszaloszi ütközetet említette, Caesar úgy meghatódott, hogy egész testében reszketni kezdett, és kiejtette kezéből az iratokat. Az eredmény pedig az lett, hogy a védőbeszéd hatása alatt felmentette Ligariust."²⁰ Plutarchos tehát feltételezte, hogy az eljárás kimenetele már kezdettől fogva meghatározott, nevezetesen Ligarius bűnössége és elítéltetése Caesar számára eldöntött tény volt, s csak a cicerói ékes-szólás hatalma fordította meg az események folyását.

Tény ugyan, hogy Caesar megkegyelmezett Ligariusnak, és megengedte, hogy visszatérjen Itáliába, azonban a plutarchosi verzió kapcsán a következő kételemek merülnek fel: Ha Caesar — Cicero levelének tanúsága szerint — Ligarius iránt nem viseltetett ellenséges érzülettel, miért engedte meg, hogy az eljárásra sor kerüljön? Ennek két oka lehetett, nevezetesen vagy mégis büntetéssel kívánta sújtani Tuberót, vagy pedig a kegyelem által saját clementiájának akart hathatós propagandát biztosítani. Ligarius elítélésének szándéka felettébb valószínű, hiszen Cicero nem hozott fel olyan új vádpontot, ami már a Caesar szándékairól hírt adó, november végén kelt levél (ad fam. 6. 14.) megírása idején ne lett volna ismeretes előtte. Ezen kívül Pansa Caesar bizalmasa lévén nem vállalta volna Ligarius védelmét, ha annak bűnössége kezdettől fogva elvégzett dolog lett volna. Valószínűbbnek tűnik tehát, hogy Caesar Ligarius felmentését határozta el magában, hogy újabb ékes bizonyítást adjon közmondásossá vált nagylelkűségének. Épp ennek a látszatát azonban mindenképpen el kellett kerülni, azaz miszerint Caesarnak egyéb célja sem volt az eljárással, mint hogy Ligariust felmentvén saját clementiáját ünnepltesse; ezért öltötte hát magára a Ligarius elvetemültségéről már korábban meggyőződött, haragos bíró álarcát, akit csak Cicero ékesszólása lágyíthatott meg.

Caesar eljárását tekintve bizonyos párhuzamok mutatkoznak a Marcellus felmentésével végződő perben tanúsított magatartásával. Marcellusnak a száműzetésből való visszahívásában maga Caesar is érdekelt volt, egyrészt nagylelkűségét kívánta ismételt demonstrálni, másrészt a diktatúra legitimálását akarta elősegíteni azon ténnyel, hogy a köztársaságnak oly rendíthetetlen híve mint Marcellus is hazatért, és belenyugodott a politikai viszonyok megváltozásába, a neki nyújtott kegyelem elfogadásával pedig mintegy elismerte azt. Annak ellenére azonban, hogy Marcellus hazatérése előre elha-

²⁰ Plut. Cic. 39. 5-6. Muraközy Gy. ford.

tározott tény volt, a dictatori propaganda azt a benyomást kívánta kelteni, hogy Caesar csupán a senatus kérése előtt hajolt meg, és hívta vissza a száműzetésből a republikánus Marcellust. Caesar apósa, Piso látszólag véletlenül említette Marcellus nevét egy a senatusban tartott beszédében,²¹ mire Marcellus azonos nevű unokafivére Caesar lába elé vetette magát, hogy kegyelemért könyörödjön rokona számára, majd a senatorok is felemelkedtek helyükről, és arra kérték Caesart, hogy gyakoroljon irgalmat. A dictator, miután hosszan felpanaszolta Marcellus hibáit, „teljesen váratlanul” kijelentette, hogy nem fog elzárkózni a senatus kívánsága elől. Erre a senatus zajos tetzésnyilvánítása és Cicero beszéde következett, amelyben Caesar emberi kiválóságait magasztalta.

Feltehetően hasonló rendezéssel van dolgunk Ligarius ügyében is. Ha Caesar külön eljárás nélkül engedte volna Ligariust hazatérni, fontos alkalmat mulasztott volna el, hogy kiengesztelést hirdető politikáját propagálja. Arra természetesen nem lehet választ adni, hogy Tubero Caesar utasítására lépett-e fel Ligarius ellen, vagy a dictator csupán kihasználta a kínálkozó alkalmat. A Marcellus és Ligarius iránt tanúsított clementia nem csak az Afrikában Caesar ellen harcolt, hanem a Hispaniában újabb háborúra készülődő pompeianusoknak is szólt.

Kíséreljük meg Ligarius vádbeszédének tartalmát rekonstruálni. Tuberónak el kellett volna érnie, hogy Caesar ne adjon kegyelmet Ligariusnak, noha a dictator a pharsalosi csata után mind őt, mind pedig apját kegyelemben részesítette.²² E visszás helyzetet Cicero meglehetősen ki is aknáztta a maga, illetve védenca hasznára.²³ Tubero tisztában lévén a szituáció ellentmondásosságával jól tudta, hogy a védelem elsősorban azt fogja szemére vetni, hogy azt kívánja megtagadni Ligariustól, ami neki magának osztályrészül jutott. Ezért igyekezett kimutatni, miszerint saját, illetve apja és Ligarius magatartása között jelentékeny különbség mutatkozik. Ezt a helyzetet olyanként említi Quintilianus, mint amikor a szónoknak olyasvalamit kell másokban megrónia, amit ő maga is elkövetett, miképpen Tubero Ligarus szemére vetette, hogy Afrikában volt.²⁴ Ezt csak abban az esetben lehet tisztességgel megtenni, ha valamely lényeges különbséget lehet találni a személy, az életkor, a körülmények, az ok, a hely vagy a szándék tekintetében.²⁵

²¹ Ad fam. 4. 4. 3.

²² Lig. 23., 29.

²³ Lig. 10.

²⁴ Quint. 11.1.78.

²⁵ Quint. 11.1.79.

Ilyen különbségként a következőket említi: ő és apja a pharsalosi csata után tüstént beszüntette a harcot Caesar ellen, Ligarius azt tovább folytatta Afrikában, s míg a háború első szakaszában Pompeius és Caesar között folyt a vetélkedés, addig a második szakaszban már az állam ellen irányult. Hiszen sem Caesar, sem Pompeius nem kívánta a *res publicá*t megdönteni, az Afrikában a Iuba numida király oldalán folytatott küzdelem azonban már hazafüggésnek minősül.²⁶ Nem elhanyagolandó az időtényező sem, Tubero 49-ben, Ligarius 46-ban adta meg magát. Más és más szándék vezette őket, midőn Afrikába mentek. Tubero állítása szerint gabonavásárlás céljából küldték Afrikába,²⁷ Ligarius viszont a hadicsелеkmények kapcsán tartózkodott ellenséges területen. Tubero arra törekszik, hogy Ligariusnak Caesarral szemben táplált gyűlöletét bizonyítsa, Cicero pedig azon fáradozik, hogy e vádat eredményesen cáfolja.²⁸ Nagy jelentőséget tulajdonít a szónok a körkülönbségnek: a háború idején Ligarius cselekvőképes felnőtt férfi volt, Tubero pedig atyai hatalom alatt álló, apjának akarát követni köteles ifjú.²⁹ Afrikába igyekvő s ott Pompeius érdekeit képviselni szándékozó apját Tubero legitímistaként kívánta ábrázolni, akit származása és neveltetése kötelezett a *senatus* iránti engedelmességre.³⁰

Miként a fentiekből is kitűnik, Ciceronak nem volt könnyű dolga a védelem felépítése során. Szokása szerint megosztotta a szerepet védőtársával, és mint legkiválóbb szónok utolsónak emelkedett szólásra.³¹

Gyakorta nem a legsúlyosabb vádpontokkal foglalkozott, hiszen azok már az előtte szólók által meg lettek cáfolva, ugyanakkor e taktikával el tudta terelni a bírót, illetve a bírák figyelmét a főbb bizonyítékokról és érvekről. Feltehetően így történt ez a Ligarius-perben is. A vád visszaverése valószínűleg Pansa feladata volt, hiszen Cicero alig foglalkozott e kérdéssel. Pansa nem tagadta ugyan Ligarius részvételét az afrikai háborúban, viszont szerepének másodrendű és alárendelt voltát hangsúlyozta. Cicero az eljárásban beszédét alapvetően a ténylegesen másodlagos jelentőségű körülményeknek, Tubero tisztességtelen és következtelen magatartásának szentelte, hogy — noha ő maga amnesztiában részesült — meg akarta gátolni, hogy Ligariusnak Caesar részéről kegyelem jusson osztályul. Ligarius védelmének örve alatt tehát Tubero ellen indít elszánt támadást. Míg Tubero vádbeszédében a magukat a

²⁶ Quint. 11.1.80.

²⁷ Lig. 17.

²⁸ Lig. 5., 6., 8., 30.

²⁹ Quint. 11.1.80.

³⁰ Lig. 20.

³¹ Brut. 190, Or. 130

pharszaloszi csata után megadó és az Afrikában tovább harcoló pompeianusok magatartása közötti különbséget óhajtotta kiemelni, addig Cicero éppen ezen megkülönböztetés elmosásában volt érdekelt.

Ligariusnak Iuba királlyal való együttműködését — a vádlott pályafutásának leginkább támadható és legkevésbé védhető pontját — a szónoki teóriának megfelelően³² a beszéd középső részében említi,³³ azt próbálva Tubero ellenében a hallgatóságnak szuggerálni, hogy a vád minden pompeianusra egyképp vonatkozik. Beszédében Ligarius ügyét Pompeius többi hívénél előnyösebbnek állította be,³⁴ védence ugyanis nem önként, hanem a körülmények szerencsétlen összehatása révén sodródott bele a polgárháborúba, míg Tubero — miként ő maga, Cicero is — önként állott Pompeius táborába. Cicero tehát felvázolta Ligarius életpályáját, és annak minden egyes szakaszáról kimutatta, hogy egyik sem állott a Caesar-ellenesség jegyében. Varus megérkezéséig semmiféle bűn nem írható Ligarius terhére, az ezt követő időszakra vonatkozóan ugyan szemére lehetne vetni, hogy Afrikában maradt, ez azonban nem személyes döntésére, hanem a konkrét szituációra vezethető vissza. Ezek után Cicero nem Ligarius ügyéről beszél tovább, hanem saját magáról, szavait pedig közvetlenül Tuberohoz intézi.

Ő saját akaratából harcolt Caesar ellen, ám a diktátor amnesziát adott neki, ezért tehát e kegyet a szükség által kényszerített Ligariustól sem szabad megtagadni. Cicero saját anticaesianus álláspontjának elismerése után Tubero ellen intéz támadást, és szemére lobbantja, hogy önként és lelkesen harcolt Caesar ellen Philippinél. Ezen érv nyilvánvalóan megrendítette mind Caesart,³⁵ mind a vádlót, Tuberót.³⁶ Mindezt tekintetbe véve mi volt Tubero célja az eljárással? Meg akarta akadályozni, hogy Ligarius visszatérjen hazájába a száműzetésből,³⁷ azt követeli tehát Caesartól, hogy Ligarius iránt ne tanúsítson kegyelmet, noha ezt vele magával, Tuberóval és apjával szemben megtette. Cicero ezzel eltereli a figyelmet Ligariusról, helyette a vádlók kegyetlenségére irányítja azt, amit Caesar kegyességével állít szembe.³⁸ Miután sikerült elmosni a Pharsalos után magukat megadó és az Afrikában tovább harcoló pompeianusok szándékai és magatartása közti különbséget, az egész Pompeius-pártot igyekszik a büntett elkövetésének vádja alól tisztázni. Ezt

³² De Orat. 2.331.

³³ Lig. 17-19.

³⁴ Lig. 10.

³⁵ Plut. Cíc. 39.6.

³⁶ Lig. 9.

³⁷ Lig. 13.

³⁸ Quint. 5.13.20.

azzal kívánja alátámasztani, hogy mindkét fél cselekedeteiben voltak jogos és helyeselhető momentumok, az ellentábor esetén pedig csupán tévedésről, meggondolatlanságról lehet beszélni, nem pedig hazaárulásról vagy gyűlölségről.³⁹

A Ligarius ellen emelt vádat a legyőzöttek közös ügyévé tévén⁴⁰ a vád élét tompította, és elterelte a figyelmet a vádlott személyéről, majd rátért a következő pontra, mely szerint védenca akadályozta még, hogy Tubero és apja Afrikában partra szálljanak.⁴¹

Itt is nagy elmeélel világitott rá a vád következetlenségeire és hiányosságaira. Tubero Ligarius szemére vetette, hogy Afrikában tevékenykedett, ugyanakkor bűnül róttá fel neki, hogy őt magát, Tuberót nem engedte be a tartományba. Ha tehát Ligarius afrikai jelenléte jogtalan volt, úgy Tuberónak a provincia irányításának átvételére irányuló igyekezete is büntetendő. Ha Tubero tettét azzal kívánja igazolni, hogy a senatus utasítására járt el, úgy ugyanezt Ligarius is megteheti, hiszen ő is a senatus parancsára cselekedett. Ezenkívül pedig nem Ligarius, hanem Varus gátolta meg az afrikai partraszállást. Egyébiránt kellően ismeretes, hogy Tubero és apja, miután magukhoz ragadták az irányítást, sem Caesarhoz nem csatlakoztak, sem pedig semleges területre nem vonultak, hanem Pompeius oldalán harcoltak tovább.⁴²

Cicero elismeri, hogy miként a vádló, ő maga is reménykedett Pompeius győzelmében, ám ha valaki a dolgok ilyenén alakulása után Tuberóhoz hasonló vádat emel, elárulja magáról, hogy nem a köz javát, csak magántermészetű bosszúját tartja szem előtt.

A peroratióban⁴³ szavait már kizárólag Caesarhoz intézi, s nem is mint bíróhoz, hanem mint jószágos atyához, arra kéri, hogy gyakoroljon a vádlottal szemben bünbocsánatot. Számos közbenjárót vonultat fel,⁴⁴ és Caesar nagylelkűségére hivatkozik emlékezetébe idézvé, hogy miként Marcellusnak is megkegyelmezett a senatus kérésére, úgy most a nép könyörgésére legyen irtalmas Ligarius iránt.⁴⁵

Mindezek alapján az oratio szerkezetét a következőképpen vázolhatjuk: 1. Prooemiun (1), 2. Narratio — Ligarius pályafutásának bemutatása (2-5), 3. Cicero és a Tuberók Caesar-ellenes politikai nézetei (6-10), 4. a vádlók crude-

³⁹ Lig. 19., 20.

⁴⁰ Lig. 20.

⁴¹ Lig. 20., 21.

⁴² Lig. 25.

⁴³ Lig. 30.

⁴⁴ Lig. 31., 34., 35.

⁴⁵ Lig. 37.

litasa és Caesar clementiája (11–16), 5. Tubero „vádjának” cáfolata (17–19), 6. a Tubero Afrikából való kizárásáról szóló előadás cáfolata (20–29), 7. Peroratio — Caesarhoz intézett könyörgés (30–38).

Mennyiben tekinthető a Ligarius-ügyben folytatott eljárás valódi büntetőeljárásnak?

A Ligarius-ügy kapcsán további kérdésként merül föl a következő: tényleges bírósági eljárással, s így valódi törvényszéki beszéddel van-e dolgunk, valamint Caesar bíróként ítélte-e Ligarius, a „vádlott” felett, vagy nem? A communis opinio mindezen kérdésekre igennel felel; és valóban szólnak is bizonyos érvek e feltevések mellett.

Tuberót Cicero vádlónak, Ligariust pedig vádlottnak nevezi, s mindkét esetben a megfelelő terminus technicusat használja: „Habet igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum...”⁴⁶, azaz: Olyan előnyre tettél szert, Tubero, ami a vádló számára a legkívánatosabb: egy vádlottra, aki beismeri tettét... „Arguis fatentem. Non est satis: accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam tu, aut, ut vis, parem.”⁴⁷ azaz: Olyan embert vádolsz ugyanis, aki bevallja tettét. S ez nem elég: azt vádolod, akinek az ügye — miként én állítom — jobban áll, mint a tiéd, vagy — ha így kívánod — ugyanúgy.

A vádat Bauman maiestas imminuta-/crimen maiestatis imminutae-ként határozza meg. Az ismertetett történeti szituációból leszűrhető tényállás a későbbiekben a Lex Iulia maiestatis alá tartozott volna, s minthogy Augustus ezen törvénye a korábbi törvényhozás elemeit ismétli meg, valószínűsíthető, hogy Ligarius tettét államellenes bűncselekménynek minősíthetjük (id. mű 142.). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az egész pro Ligarióban a „maiestas” kifejezés egyetlen egyszer sem fordul elő, sem pedig a vádpontok jogi természetét nem határozza meg Cicero. A szabályos büntetőper koncepciója ellen szól azon tény is, hogy az eljárás a „vádlott”, azaz Ligarius távollétében zajlott le. A római joggyakorlat ugyan nem zárta ki az elítélést in absentia, a vádlottat azonban a per megkezdése előtt a törvény előtti megjelenésre fel kellett szólítani. Ligarius nem kapott ilyen idézést, sőt, ügyének sarkalatos pontja, miszerint Caesar eltiltotta attól, hogy Itália területére lépjen. Ezen kívül a maiestas imminuta miatt folyó per a Sulla által létrehozott quaestio perpetua de maiestate elé tartozott volna, hiszen a sullai törvényszéki reformokat Caesar nem helyezte hatályon kívül, csupán az esküdtek körének

⁴⁶ Lig. 2.

⁴⁷ Lig. 10.

alapjául szolgáló listákat, ill. az esküdtek személyi körét változtatta meg,⁴⁸ amely intézkedés feltehetően a 46-os esztendő reformjainak képezte részét. Az eljárás azonban nem a *quaestio de maiestate* előtt folyt, amint az várható lett volna, hanem személyesen Caesar mint „törvénykező fórum” előtt, akinek a kezébe Ligarius sorsa letéetett.

E nehézségek áthidalására egy lehetséges megoldást kínált a Mommsen által adott értelmezés, amely szerint a magistratusok *imperiuma* magába foglalja a büntető eljárásokban való bírói ítékezés jogát is (id. mű 1899. 35.). A magistratusi jogszolgáltatási hatalmat ugyan korlátozta a *provocatio ad populum* jogintézménye, ez alól azonban kivételt képeznek a rendkívüli *imperiumok*, azaz az V. század *decemviratusa*, a második *triumviratus* és a *dictatura rei publicae constituendae* (ezen utóbbihoz sorolja mind Sulla, mind Caesar diktatúráját). Ezen nézetet alapjaiban ingatja meg Bleicken (id. mű 324.) és Kunkel (id. mű 1962. 21.) azon megállapítása, miszerint a *provocatio* a római polgárt a magistratus jogsértő *coercitiójától* (fenyítő hatalmától) védte, a *iurisdictionis* (jogszolgáltatói) tevékenységre azonban semmilyen befolyással nem bírt.

Caesar diktatúrája nem jelent a mommseni értelemben rendkívüli *imperiumot*, hiszen soha nem vette fel a *dictator rei publicae constituendae* (*legibus scribundis*) titulust.

E rendkívüli büntetőhatalom alkalmazására Mommsen is csak egy példát említ: Ligarius esetét. Állítását a *pro Ligario* következőképp idézett soraival támasztja alá: „*habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius necetur... at istud ne apud quidem dictatorem qui omnes quos oderat morte multabat quiquam egit isto modo: ipse iubebat occidi nullo postulante.*”⁴⁹ azaz: ezen vádnak nem az a célja, hogy Q. Ligariust elítéljék, hanem, hogy megöljék/kivégezzék... ám ezt még azon dictatornál, aki mindazokat, akiket gyűlölt, halállal büntetett, sem vihette így senki keresztül: ő maga adott parancsot az illető megölésére, anélkül, hogy ezt bárki is követelte volna. Ehhez Mommsen ezt az értelmezést fűzi: a szöveghely világosan bizonyítja, hogy dictatorként Caesar mint bíró ítélkezett Ligarius felett, és kompetenciája Sulláéval azonos volt (id. mű 1887– 1888. II. 735.). A szöveghelyből azonban épp a *punctum saliens* nem lesz világos, nevezetesen, hogy Caesar büntetőügyben magistratusként gyakorolt jogszolgáltatói tevékenységet; a cicerói utalás ugyanis a Sulla által végrehajtott *proscriptiókra* vonatkozik, nem pedig azt kívánja állítani, hogy Sulla ellenségeit törvényes vizsgálat és bűnösségük megállapítása után végeztette volna ki. Köztudott, hogy Sullát a *Lex Valeria* felhatalmazta arra,

⁴⁸ Phil. 2.3., Dio Cass. 43. 25. 1. sq.

⁴⁹ Lig. 11-12.

hogy római polgárokat önkényesen, törvényes ítélet nélkül kivégeztessen.⁵⁰ Ha tehát Caesar hatásköre, amely alapján Ligarius sorsa felől döntött, Sullával azonos volt, úgy arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a polgárháború vesztesei felett korlátlan hatalomra tett szert — ezt Cassius Dio közlése⁵¹ is alátámasztani látszik.

Idézzük azonban ismételten a pro Ligarióból a Mommsen által kulcsfontosságúnak ítélt mondatot, amellyel a Ligarius-ügy tényleges bírósági per voltát akarja igazolni: „Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed necetur.”! Tény, hogy minden vádemelésnek az a célja, hogy a vádlott elítéltesék, jelen esetben azonban az ellenfél nem ezt, hanem sokkal inkább Ligarius ítélet nélkül történő megölését, kivégzését követeli. Miként tehát Sulla, úgy Caesar is tetszése szerint járhat el ellenségeivel szemben, őt azonban nem a kegyetlenség, hanem a clementia jellemzi, s épp ennek gyakorlásában kívánja őt Tubero meggátolni.

A fentieket támasztja alá a beszéd formája is: a pro Ligario ún. deprecatio, amely nem a törvényszéki védelemnek, hanem a hatalmat gyakorlók önkényes döntései befolyásolásának az eszköze, miként az Auctor ad Herennium szerzője is megjegyzi: „Ergo in iudicium non venit (sc. deprecatio), at in senatum, ad imperatorem et in consilium talis causa potest venire.”⁵² Ha tehát Cicero beszéde számára olyan formát választott, amely a bírósági eljárásban nem alkalmazható,⁵³ úgy ez is valószínűsíti, hogy Ligarius ügyében a dictator nem bíraskodó magistratusként döntött. A szónok maga is kijelenti, hogy nem mint bíróhoz fordul Caesarhoz: „Causas, Caesar, egi multas equidem tecum, dum in foro tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: 'ignoscite, iudices; erravit, lapsus est, non putavit; si umquam posthac'. ad parentem sic agi solet...”⁵⁴ azaz: Sok perben vettem részt még veled is, Caesar, amíg hivatalaid jellege a fórumon tartott, ám soha nem ily módon érveltem: „Bocsássatok meg, bírák; megtévedt, elbukott, nem szándékosan tette; ha a későbbiekben valaha...” így a szülőhöz szoktunk beszélni. „...sed ego ad parentem loquor: ,erravit, temere fecit, paenitet; ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur, oro’”⁵⁵ azaz ...most az atyához szólok: „megtévedt, megfontolatlanul cselekedett, megbánta; irgalmadhoz menekülök, bűnéért kérek kegyelmet, s azért könyörgöm, hogy bocsánatot nyerjen.”

⁵⁰ Leg. 1. 42., Leg. agr. 3. 5.

⁵¹ Dio Cass. 42. 10. 1.

⁵² Auct. ad Her. 1. 14. 24.

⁵³ vö. inv. 2. 104. és köv.

⁵⁴ Lig. 30.

⁵⁵ Lig. 30.

Amint már jeleztük, nem zárható ki, hogy a per kimenetele, nevezetesen Ligarius felmentése már kezdettől foga eldöntött ténynek számított. Kérdéses, hogy vajon Cicero miért vállalja el e színjátékban a Caesar által neki szánt szerepet. Némelyek e ponton egyenesen Cicero jellemtelenségéről, illetve politikai vakságáról és önön szerepének túlértékeléséről beszélnek. Valószínűbbnek tűnik azon magyarázat, mely szerint Cicero ezen lépésével kívánta a dictatort már eddig is követett megbékélést hirdető politikájához még szorosabban odaláncolni.

Ehhez érdemesnek tűnik futó pillantást vetni a 46-ban Cicero és Caesar között fennálló viszonyra. Miután Caesar győzedelmesen hazatért Afrikából, Cicero egy dictaturától való félelmében „belső száműzetésbe” vonult, azaz felhagyott mindennemű közéleti tevékenységgel,⁵⁶ és csak irodalmi munkásságát kívánta folytatni.⁵⁷ Tisztában volt azzal, hogy magatartását a dictator személye és rendszere elleni tüntető ellenszenvvel magyarázhatták,⁵⁸ mégis tovább hallgatott, és csak Marcellusnak a száműzetésből való Caesar általi visszahívása után szólalt fel először a nyilvánosság előtt, amely aktusban mintegy a *res publica* feléledését vélte látni.⁵⁹ Ekkor Caesar nagylelkűségét (*Caesaris magnitudo animi*)⁶⁰ emlegette; s ez remélni engedte, hogy Caesar uralmával a köztársaság egy bizonyos formája is helyre fog állni.⁶¹

Ezen szellemben szólott már a Marcellus érdekében mondott beszédében is, és ábrázolta Caesart az általa már korábban vázolt vonásokkal felruházott⁶² államférfiként. Elismerően szólt Caesar haditetteiről,⁶³ amelyek azonban szerte nem biztosítanak tartós dicsőséget a hadvezér számára,⁶⁴ ezzel szemben a *libera res publica* rendezése annál inkább.⁶⁵ Caesar az ellenfeleinek adott kegyelem által legyőzte, azaz betetőzte saját győzelmét,⁶⁶ nemkülönben hangsúlyozta Cicero Caesar *clementiáját* és *sapientiáját*.⁶⁷ Ezeket maga Caesar is hangoztatja, a *clementia* gondolata vörös fonalként vonul végig művein, ame-

⁵⁶ Ad fam 9.6.6.

⁵⁷ Ad fam 7.33.2.

⁵⁸ Ad fam 4.4.4.

⁵⁹ Ad fam 4.4.3.

⁶⁰ Ad fam 4.4.4.

⁶¹ Ad fam 9, 17, 2-3; 13.68.2.

⁶² Cat. 3.15.9., rep. 1.22., 2.46.

⁶³ Marc. 5., 8., 11.

⁶⁴ Marc. 26.

⁶⁵ Marc. 23.

⁶⁶ Marc. 12.

⁶⁷ Marc. 18., Off. 1.25.88.

lyek által tartósabban kívánta a maga számára — ugyanakkor Róma számára is — bizonyos előnyöket jelentő uralmat biztosítani.

Az eljárás, amint már említettük, Ligarius felmentésével végződött, akit 44. március idusán Caesar gyilkosainak sorában láthatunk viszont.

A források rövidítése

Ad fam.	Cicero, Ad familiares
Auct. Ad Her.	Auctor ad Herennium
Bell. Afr.	De bello Africo
Brut.	Cicero, Brutus
Caes. civ.	Caesar, De bello civili
Cat.	Cicero, In L. Catilinam
D.	Digesta Iustiniani
De orat.	Cicero, De oratore
Dio Cass.	Dio Cassius, Historiae Romanae
Inv.	Cicero, De inventione
Leg.	Cicero, De legibus
Leg. agr.	Cicero, De lege agraria
Lig.	Cicero, Pro Q. Ligario
Marc.	Cicero, Pro M. Marcello
Off.	Cicero, De officiis
Or.	Cicero, Orator ad M. Brutum
Phil.	Cicero, Philippica in M. Antonium
Plut. Cic.	Plutarchos, Cicero
Pomp.	Pomponius
Rep.	Cicero, De republica
Quint.	Quintilianus, Institutio oratoria

Felhasznált irodalom

- ADAMIK T., Római irodalom az aranykorban, Budapest 1994.
- ADAMIK T., Római irodalom az archaikus korban, Budapest 1993.
- BAUMAN, R. A., *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*. Johannesburg 1967.
- BLEICKEN, J., Ursprung und Bedeutung der Provokation. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 76 (1959).
- BRINGMANN, K., Der Diktator Caesar als Richter? Zu Ciceros Reden „pro Ligario” und „pro Deiotaro”, *Hermes* 114 /1986/ 72-88.
- FERENCZY E.–MARÓTI E.–HAHN I., *Az ókori Róma története*, Budapest 1992.
- GIEBEL, M., *Marcus Tullius Cicero*, Reinbek bei Hamburg 1977.
- GOTOFF, H. C., *Cicero's Caesarian Speeches: A Stylistic Commentary*, Chapel Hill-London 1993.
- KUMANIECKI K., Der Prozess des Ligarius, *Hermes* 95 (1967).
- KUNKEL, W., *Quaestio*. In *Kleine Schriften*, Weimar 1974.
- KUNKEL, W., *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München 1962.
- MARTIN, J., *Antike Rhetorik*. München 1974.
- MOMMSEN, TH., *Römisches Staatsrecht I-III.*, Berlin 1887-1888.
- MOMMSEN, TH., *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899.
- NEUMEISTER, CHR., *Grundsätze der forensischen Rhetorik, gezeigt an Gerichtsreden Ciceros*, München 1964.
- NÓTÁRI T., *Quaestio Ligariana*, *Belvedere Meridionale* 2000/XII. 1-2.
- TRENCSENYI-WALDAFEL I., *Cicero*, Budapest 1959.
- UTTSCHENKO, S. L., *Cicero*, Berlin 1978.

M. T. CICERO Q. LIGARIUS ÉRDEKÉBEN MONDOTT BESZÉDE

I. /1/ Új és a mai napig nem hallott büntett miatt tett nálad, C. Caesar, rokonom,⁶⁸ Q. Tubero feljelentést arról, hogy Q. Ligarius Afrikában volt, és ezt C. Pansa,⁶⁹ e kiváló tehetségű férfi — talán hozzád fűződő barátságában bízván — be is merte ismerni: így tehát nem tudom, hová forduljak. Arra felkészülten jöttem ide — mivel a dolgot te sem magadtól nem tudhatod, sem máshonnan nem hallhattad —,⁷⁰ hogy tájékozatlanságodat e szerencsétlen ember megmentésére használjam fel. Minthogy azonban az ellenfél buzgalma révén kitudódott, ami eddig rejtve volt, el kell ismernem, úgy vélem, kiváltképp mivel rokonom, Pansa így járt el, hogy nem is tehetnék másként, s a vitát elhagyván beszédemnek teljességgel irgalmadhoz kell fordulnia, amelynek révén igen sokan megmenekedtek — nem azáltal, hogy bűnük alól felmentést, hanem hogy tévelygésük alól bocsánatot nyertek tőled. /2/ Olyan előnyre tetél tehát szert, Tubero, ami a vádló számára a legkívánatosabb: egy vádlottra, aki beismeri tettét; azonban csupán annyit ismer be, hogy ugyanazon az oldalon állott, amelyen te, amelyen atyád, e minden dicséretre méltó férfiú is. Ezért hát saját vétketekről kell vallomást tennetek, mielőtt Ligariusnak bármely bünt is a szemére vetnétek.

Q. Ligarius ugyanis, amikor a háborúnak még a gyanúja sem merült fel, legatusként⁷¹ C. Considiusszal⁷² Afrikába ment, amely tisztséget mind a polgároknak, mind a szövetségeseeknek⁷³ olyan nagy helyeslése mellett viselte, hogy a provinciából távozó C. Considius nem tehetett volna a lakosság közmegelegedésére, ha valaki mást állított volna a provincia élére. Így Ligarius, miután sokáig hasztalanul vonakodott, akarata ellenére átvette a provinciát;

⁶⁸ Quintus Tubero Cicero egyik sógorának a fia volt. E kijelentésből egyértelműen kiolvasható, hogy a humanitás parancsa erősebb a rokoni köteleknl.

⁶⁹ Gaius Vibius Pansa, Caesar híve 43-ban consulként Mutinánál az Antonius ellen vívott csatában esett el.

⁷⁰ Meglehetősen ironikus kijelentés, hiszen ezen eseményeket a polgárháborúról írott művében (civ. 1.31.) említi.

⁷¹ A legatus a helytartó helyettese.

⁷² C. Considius i.e. 50-ben Afrika helytartója volt, ám hamarosan hazatért Rómába, majd a polgárháború alatt Pompeius párhíveként ismét Afrikába ment.

⁷³ A római polgárjoggal nem rendelkező provinciák lakóit nevezték szövetségese-nek (socii).

amit béke idején úgy irányított, hogy feddhetetlensége és tisztessége mind a polgárok, mind a szövetségesek számára szerfelett kedves volt. /3/ A háború oly hirtelen robbant ki, hogy akik Afrikában voltak előbb hallottak arról, hogy háború folyik, mint annak előkészületeiről: ezt hallván részint megfontolatlan pártszenvédelemből, részint előbb életükért, majd érdekeikért való félelmükben vezért kerestek maguknak, Ligarius azonban otthonára tekintvén, s arra vágyván, hogy övéihez hazajusson, semmilyen ügybe nem volt hajlandó belekeveredni. Időközben P. Attius Varus, aki korábban praetorként igazgatta Afrikát, Uticába⁷⁴ jött. Rögvest csődület támadt körülötte, s ő nem csekély becsavággal ragadta magához a főhatalmat, ha az ugyan főhatalom lehetett, amit minden hivatalos határozat nélkül egy tapasztalatlan tömeg közfelkiáltással egy magánemberre ruház. /4/ Így tehát Ligarius, aki minden ilyesfajta tevékenységtől meg akart menekülni, Varus megérkezésével egy kevés nyugalomhoz jutott.

II. Eleddig, C. Caesar, Q. Ligarius ment minden büntől: otthonról nemcsak hogy nem háborúba, hanem a háború legcsekélyebb gyanúja nélkül indult el, legatusként békeidőben érkezett meg, a felettebb békés provinciában olyan magatartást tanúsított, hogy annak a béke csak hasznára vált volna. Elutazása bizonyosan nem sérthet téged: akkor hát maradása? Az még kevésbé; elutazása ugyanis nem becstelen szándékból, maradása pedig tisztességből fakadt. Ezen két időszak tehát híjával van minden büntettnak: az első, amikor legatusként megérkezett, a második, amikor a provincia sürgető követelésére Afrika irányításával megbízták. /5/ A harmadik időszak az, amikor Varus megérkezése után Afrikában maradt — ha ez büntett, úgy kényszer hatása alatt elkövetett, és nem szándékos bűn. Vajon Ligarius, ha onnan valamely módon megszabadulhatott volna, inkább akart volna-e Uticában, mint Rómában lenni, inkább P. Attiuszal, mint fivéréivel — akikkel egy test s egy lélek volt —, inkább idegenekkel, mint övéivel? Már legatusi tisztsége idején is vágyakozással és aggodással töltötte el fivérei iránti hihetetlen szeretete, közömbös lélekkel viselhette-e, hogy a háború visszavonása elszakítsa fivéreitől?

/6/ Eddig tehát, Caesar, semmi jel nem mutat arra, hogy Ligariusnak mások lettek volna a szándékai, mint neked; figyeld meg, kérlek, mily hűséggel védem ügyét, még a magamét is elárulom! Oh, csodálatos és minden dicséretre s magasztalásra, írásban s emlékművekkel való megörökítése méltó kegyesség! Amikor M. Cicero valaki mást véd színed előtt amiatt, hogy nem volt azon ügy részese, amelyben saját részességét bevallja, nem fél attól, mit

⁷⁴ Utica Karthago mellett fekvő város, amelyet az ifjabb Catónak i. e. 46-ban, a thapsosi csata után elkövetett öngyilkossága tett híressé.

gondolsz magadban csendben, s attól sem riad meg, mi juthat róla magáról eszedbe, miközben ama másik emberről hallasz. III. Lásd, mily kevésbé riadok meg; lásd, hogy nagyvonalúságodnak s bölcsességednek mily ragyogó Napja kél fel számomra, míg színed előtt beszélek. Fel fogom emelni hangomat amennyire csak tudom, hogy a római nép meghallja: /7/ Miután a háború elkezdődött, Caesar, s már nagyrészt meg is vívták, minden kényszerből mentesen, saját elhatározásomból és akaratomból azon sereghez utaztam, amely ellened ragadott fegyvert. Ki előtt mondom ezt? Nemde azon ember előtt, aki noha ezt tudta, engem mégis — még mielőtt látott volna — visszaadott az államnak; aki nekem Egyiptomból levelet küldött, hogy maradjak meg annak, aki voltam, aki, noha maga volt az egész birodalomban a római nép egyetlen imperatora, hagyta, hogy én legyem a másik;⁷⁵ aki maga megengedte — C. Pansa hozta nekem e hírt —, hogy a babérral díszített vesszőnyalábot megtartsam, amíg meg kívántam tartani; aki úgy vélte, hogy csak akkor ment meg engem igazán, ha ezen megmenekedést anélkül nyújtja, hogy akár egyetlen címetől is megfosztana. /8/ Lásd, kérlek, Tubero, hogy míg a magam tettét sem habozom bevallani, addig Ligariusét illetően ezt nem merem megtenni. Mindezt pedig azért mondtam el magamról, hogy Tubero — akiről ugyanezeket mondom el — megbocsásson nekem; támogatom szorgalmát és dicsőségét, akár közeli rokonságunk miatt, akár mert tehetségében és tanulmányaiban örömet találok, akár mert úgy vélem, hogy ifjú rokonom dicsőségéből rám is háramlik valamely haszon. /9/ Azonban megkérdem: ki tartja büntettnek, hogy Ligarius Afrikában volt? Nemdebár az, aki maga is ugyanazon Afrikában kívánt lenni, és az panaszojla fel, hogy abban őt Ligarius megakadályozta, s kétség kívül fegyveresen lépett fel maga Caesar ellen. Hisz' mi ellen irányult kivont kardod, Tubero, a pharszaloszi csatában? Kinek a keblét célozta meg azon kardhegy? Mi volt fegyvereid szándéka? Mire irányult elméd, szemed, kezed, lelked lángolása? Mire sóvárogtál? Mit kívántál? Túlon túl szorongatlak; úgy tűnik, az ifjú zavarba jön; visszatérek a magam ügyéhez: ugyanazon az oldalon harcoltam. IV. /10/ Mi másra törekedtünk hát, Tubero, mint azon hatalomra, amelyet most Caesar birtokol? Akiknek a büntetlensége, Caesar, kegyességednek válik dicsőségére, ugyanazoknak a beszéde tüzeljen kegyetlenségre? Ugyanakkor ezen ügyben, Tubero, némiképp hiányolom okosságodat, s még sokkal inkább atyádét, minthogy ő, ama mind tehetségére, mind műveltségére nézve kiváló férfiú nem látta ezen ügy lényegét; ugyanis ha látta volna, bizonyára jobban szerette volna, hogy bármilyen más módon add elő a vádat.

⁷⁵ Caesar megengedte Cicerónak, hogy a továbbiakban is viselje a Kilikiai helytartósága idején szerzett imperatori címet.

Olyan embert vádolsz ugyanis, aki bevallja tettét. S ez nem elég: azt vádold, akinek az ügye — miként én állítom — jobban áll, mint a tied, vagy — ha így kívánod — ugyanúgy. /11/ Ezen dolgok meglepőek, azonban egyenesen szörnyűséges, amit mondani fogok: ezen vádnak nem az a célja, hogy Q. Ligariust elítéljék, hanem hogy kivégezzék.⁷⁶ Te előtted egyetlen római polgár sem tette: ezek külföldi szokások, amelyek vagy a könnyelmű görögöktől, vagy az embertelen barbároktól származnak. Hiszen mi mást tűztél ki célul magad elé? Hogy ne lehessen Rómában? Hogy ne élhessen fivéréivel, nagybátyjával, T. Brocchusszal, és annak fiával, unokafivérével s a mi körünkben? Hogy ne élhessen hazájában? Hát ott él? Nélkülözhet-e mindannál többet, mint amit most nélkülöz? Távol kell maradnia Itáliától; száműzött. Így hát nem hazájától — amit már most is nélkülöz —, hanem életétől akarod megfosztani. /12/ Ám ezt még azon diktátornál,⁷⁷ aki mindazokat, akiket gyűlölt, halállal büntette, sem vihette így senki keresztül: ő maga adott parancsot az illető megölésére, anélkül, hogy ezt bárki is követelte volna, s még jutalmakkal is ösztökélte erre; ezen kegyetlenséget azonban ugyanazon férfiú bosszulta meg néhány évvel később, akitől te most azt követeled, hogy kegyetlen legyen.⁷⁸ V. „Én azonban ezt nem követelem”, fogod mondani. Ezt bizonyomra elhiszem, Tubero. Ismerlek ugyanis téged, ismerem atyádat, házatokat, neveket; ismeretes előttem nemzetségednek és családodnak az erénye, embersége, míveltségre s számos kiváló ismeretre irányuló törekvése. /13/ Így hát bizonyosan tudom, hogy ti nem követeltek vért, csak éppen kissé meg gondolatlanul jártok el. A dolog ugyanis azt mutatja, mintha azon büntetéssel, amely ezidáig Ligariust sújtja, nem volnátok megelégedve. Mely más büntetés van még ezen felül, a halálbüntetésen kívül? Ha ugyanis száműzetésben van, mint ahogy valóban ott is van, úgy mi többet követeltek még? Hogy ne nyerjen bocsánatot? Ez azonban még sokkal kegyetlenebb és keményebb. Amit mi itthon könnyek között s földre omolva könyörögve kérünk, nem annyira ügyünkben, mint inkább ezen férfiú emberségében bizakodván, s te azért harcolsz, nehogy célt érjünk, sirámaink ellen támadsz, s akadályozni kívánsz minket abban, hogy magunkat lábai elé vetve könyörgően felemeljük szavunkat? /14/ Ha te hirtelen előgrottál volna, amikor ezt Caesar házában tettük — amit meg is tettünk, s remélem, nem hiába tettük —, s kiáltozni kezd-

⁷⁶ Általában a halálos ítéletet nem hajtották végre, hanem száműzetésre módosították. Tekintve, hogy Ligarius a beszéd elhangzása idején már száműzetésben élt, Tubero valószínűleg ténylegesen „a vádlott” életére tört.

⁷⁷ Cicero itt Sullára utal.

⁷⁸ 64-ben Caesar mint bíró helyt adott néhány a sullai proscriptiókat végrehajtó gyilkos elleni vádnak.

tél volna: „Caesar, őrizkedj attól, hogy megbocsáss, őrizkedj attól, hogy szánalomra indítson a fivéreknek fivérük megmentéséért eléd tárt könyörgése!” nem vetkeztél volna ki akkor teljesen emberségedből? Mennyivel kegyetlenebb hát ez, hogy az ellen, amit mi otthonában kérünk tőle, te a fórumon harcolsz, s ily nagy nyomorúságukban sokakat meg akarsz fosztani az irgalom nyújtotta menedéktől? /15/ Nyíltan kimondom, Caesar, amit gondolok: ha az ily hatalmas szerencse híjával volna az oly nagy szelídségnek, ami neked tenmagad által, igen, kimondom, tenmagad által sajátod — tudom, mit beszélek —, úgy e győzelmet felettébb keserű gyász borítaná el: hisz’ mily sok győztes kívánná, hogy kegyetlen légy, ha még a legyőzöttek között is találhatni ilyeneket! Mily sokan akarnák hogy senkinek se bocsáss meg, s kívánnának téged kegyességed gyakorlásában gátolni, ha még azok, akiknek te magad megbocsátottál, sem akarják, hogy mások iránt is könyörületes légy! /16/ Ha be tudnánk bizonyítani Caesarnak, hogy Ligarius egyáltalában nem volt Afrikában, ha egy tiszt és kegyes hazugsággal meg akarnánk menteni egy szerencsétlen polgárt, még akkor is embertelen volna felfedni és megcáfolni hazugságunkat, mivel egy polgár ily válságos és veszélyes helyzetben van, és ha valaki ezt meg is tenné, úgy bizonyosan nem az, aki ugyanazon az oldalon s ugyanabban a helyzetben volt. Ám egy dolog azt akarni, hogy Caesar ne maradjon tévedésben, és más azt akarni, hogy ne gyakoroljon kegyelmet. Az első esetben ezt mondanád: „Caesar, óvakodj hinni nekik; Afrikában volt, s ellened harcolt!” Azonban mit mondasz most? „Óvakodj megbocsátani!” Ez nem olyan hang, amit egy ember a másik ember felé hallat. Aki veled szemben, Caesar, ily hangot használ, előbb veti el magától saját emberségét, mint ragadja el tőled a tiedet.

VI. /17/ Tubero azon követeléssel kezdte vádbeszédét — úgy vélem —, hogy Q. Ligarius bűnéről akar szólni. Nem kétlem, hogy csodálkoztál azon, hogy részint nem valaki másról beszél, részint pedig az beszél, aki ugyanazon ügy pártján állott, valamint azon, milyen újabb bűnt hozhat elő. Te bűnnek nevezted ezt, Tubero? Miért? Ezen ügyet eddig ugyanis sohasem illették e névvel: egyesek tévedésnek, mások félelemnek; akik szigorúbban ítélnék, reménykedésnek, pártszenvédélynek, gyűlölségnek, konokságnak, a legszigorúbbak pedig megfontolatlanságnak hívják; bűnnek rajtad kívül eddig senki sem nevezte. Nekem pedig — ha bajuk igazi és valós okát keressük, úgy tűnik, hogy valamely végzetes balsors következett be, és szállta meg az emberek meggondolatlan elméjét, így hát senkinek sem szabadna csodálkoznia azon, hogy az emberi számításokat az isteni végzet keresztülhúzta. /18/ Legyünk bár nyomorultak (noha ily győztes alatt nem lehetünk azok; ám nem rólunk beszélek, hanem azokról, akik elesetek). Legyenek volt bár pártoskodók, dühödtek és konokak; a bűn, az örület s a hazaárulás vádjától legyen ment a halott Cn. Pompeius és a nagyszámú többi polgár. Mikor hallott tőled,

Caesar, bárki is valami mást, vagy mi egyebet akartak fegyvereid, mint rólad a gyalázatot elhárítani?⁷⁹ Mi mást tett győzhetetlen sereged, minthogy saját jogát s a te méltóságodat védte? Mit? És te, amikor a békére törekedtél, a bűnösökkel vagy a derék polgárokkal kívántál-e egyezsége jutni? /19/ Számmra azonban, Caesar, bizonyosan nem tűnnének velem szemben szerzett hatalmas érdemeid oly jelentősnek, ha azt kellene hinnem, hogy nekem mint bűnösnek kegyelmeztél meg. S hogyan szerezhettél az állam irányításában oly nagy érdemeket, ha azt akartad volna, hogy oly számos bűnös méltósága sértetlen maradjon? Visszavonásnak tartottad azt kezdetben, Caesar, nem háborúnak, s nem ellenséges gyűlölségnek, hanem polgárok közötti visszavonásnak; mindkét párt vágyta az államot megmenteni, ám részint megfontolásaikban, részint törekvéseikben eltévelyedtek a közjótól. A vezérek tekintélye szinte azonos volt, a követőkét talán nem;⁸⁰ az ügy akkoriban kétséges volt, mert mindkét oldalon volt valami, amit helyeselni lehetett; most azt kell jobbnak ítélni, amelyiket az istenek is segítették. Miután pedig megismertük kegyességedet, ki ne hagyná jóvá azon győzelmet, amelynek során csak fegyverben állók estek el?

VII. /20/ Azonban, hogy elhagyjam a közös ügyet, térjünk vissza a mienkhez; úgy véled, Tubero, az volt könnyebb, hogy Ligarius eljőjön Afrikából, vagy az, hogy ti ne menjetek Afrikába? „Megtehettük-e volna”, fogod mondani, „noha ezt a senatus elrendelte?” Ha engem kérdezel: semmiképpen sem. Ám Ligariust mégis ugyanaz a senatus küldte Afrikába legatusnak, s ő abban az időben engedelmeskedett, amikor kötelező volt a senatusnak engedelmeskedni; ti viszont akkor engedelmeskedtetek, amikor már csak az nem engedelmeskedett, aki nem akart. Bűntökül rovom hát ezt fel? Legkevesbé sem, hiszen nem is tehettetek mást, tekintettel nemzetségetekre, nevetekre, családotokra és neveltetésetekre: ám azt nem engedem, hogy ugyanazon dolgokat, amelyekkel ti magatok büszkélkedtek, másoknak bűnül rójátok fel. /21/ Tubero⁸¹ feladatát sorsolás határozta meg — senatusi határozat alapján, amikor ő maga nem is volt jelen, ebben még betegsége is akadályozta; elhatározta, hogy felmentését kéri. Ezen dolgokat mindazon kapcsolataim révén tudom, amelyek L. Tuberohoz fűznek; otthon együtt oktattak bennünket, a

⁷⁹ Caesar becsületbe gázoló sérelemként élte meg, hogy idő előtt visszahívták Galliából, és megtagadták tőle, hogy távollétében pályázzék a consulatusra. Ezen okokból lépte át a Rubicont, ami a polgárháború kitöréséig vezetett. (Cicero e gondolattal Caesar saját szavait — vö. civ. 1.9 — használja.)

⁸⁰ Utalás arra, hogy míg a „nobiles” nagyobb része Pompeius oldalán állott, addig Caesar pártján hemzsegték a karrierlovagok és a kétes elemek.

⁸¹ L. Aelius Tubero, „a vádló” apja.

háborúban⁸² egy sátorban laktunk, később sógorságba kerültünk egymással, összességében egész életünkben barátok voltunk; erős köteléket jelentett közöttünk, hogy mindig ugyanazon tanulmányokkal foglalkoztunk. Tudom tehát, hogy Tubero⁸³ otthon akart maradni, ám valaki úgy járt el,⁸⁴ úgy tűzte a köztársaság legszentebb nevét zászlajára, hogy — még ha Tubero maga más-ként gondolkodott is — mégsem tudott ezen szavak erejének ellenállni. /22/ Meghajolt ama felettébb kiváló férfiú tekintélye előtt — vagy inkább engedelmeskedett annak; elutazott azokkal együtt, akik ugyanazon oldalon álltak. Útját lassabban tette meg, ezért érkezett Afrikába akkor, amikor az már megszállás alatt állott. Innen ered Ligarius ellen a vád, vagyis inkább a düh. Ha ugyanis büntett ezt akarni, akkor nem kevésbé nagy büntett, hogy ti Afrikát, minden provincia védvárát, amely mintegy arra lett teremtvé, hogy e város ellen onnan háborút viseljenek, meg akartátok szerezni, inkább mint ezt valaki más akarta a maga számára. S ez a valaki még nem is Ligerius volt; Varus állította azt, hogy övé a főhatalom; a vesszőnyaláb⁸⁵ bizonyosan nála volt. /23/ Azonban bárhogy is legyen, mit jelentsen ezen vádatok, Tubero? „Nem fogadtak be minket a provinciába.” És ha befogadtak volna? Vajon át kívántátok-e azt Caesarnak adni, vagy Caesar ellen megtartani? VIII. Lásd, Caesar, mily szabadságot, vagy inkább mily vakmerőséget ad nekünk nagylelkűséged. Ha Tubero azt felelné, hogy Afrikát, ahová őt a senatus és a sors-húzás küldte, neked atyja át kívánta adni, nem kételkedem abban, hogy a jelenlétében te, akinek érdekében állott, hogy ő így cselekedjék, elhatározását a legsúlyosabb szavakkal illetnéd. Ezt a tettet ugyanis, ha mégoly kedvező is lett volna rád nézve, nem helyeselted volna. /24/ Ám ezen ügyet immáron elhagyom, nem azért, hogy felettébb türelmes füledet ne sértsem tovább, hanem hogy ne tűnjék úgy, mintha Tubero oly dolgot kívánt volna cselekedni, amire valójában sohasem gondolt. Afrikába érkeztetek hát, azon provinciába, amely mindének közül a legel!enségesebben tekintett győzedelmedre, ahol volt egy igen hatalmas király,⁸⁶ aki ezen ügygel szemben felettébb ellenséges volt, barátságtalan volt az erős és nagy polgárság hangulata is. Megkérdem: Mit szándékoztatok tenni? Ám lehetnek e kétségeim afelől, mit szándékoztatok tenni, amikor látom, hogy mit tettetek? Megakadályoztak benneteket ab-

⁸² Együtt szolgáltak Cn. Pompeius Strabo alatt a szövetséges háborúban.

⁸³ L. Aelius Tubero.

⁸⁴ Az utalás nem világos, a „quidam” alatt egyes kommentárok Pompeiust, mások Marcellust akarják érteni.

⁸⁵ A vesszőnyalábokat (fasces) mint hivatali méltóság jelvényét a lictorok vitték az imperator előtt.

⁸⁶ Iuba, Numidia királya.

ban, hogy betegyétek a lábatokat a provinciátokba, s felettébb jogtalanul akadályozták meg. /25/ Hogyan fogadtátok ezt? Kinél emeltetek vádat az elszenvedett jogtalanúság miatt? Természetesen annál, akinek vezérletét háborús szövetségesként követték. Mert ha Caesar érdekében mentetek a provinciába, mihelyst kiutasítottak benneteket onnan, rögvest őhöz mentetek volna. Ti Pompeiushoz mentetek. Mit jelentsen hát ezen Caesarnál emelt panasz, amikor azt vádoljátok, aki — amint azt felpanaszoltátok — meggátolt benneteket abban, hogy Caesar ellen háborút viseljete? S ha akarjátok, felőlem kérkedhettek ama hazugsággal, hogy ti a provinciát Caesarnak át akartátok adni. S ha ebben Varus és némely mások meg is gátoltak benneteket, én mégis bevallom, hogy ez Ligarius műve, aki egy ily felettébb dicső lehetőségtől megfosztott benneteket. IX. /26/ Ám lásd, kérlek, Caesar, eme kiváló tulajdonokkal ékes férfiú állhatosságát,⁸⁷ amit én — még ha magam helyeselném is, miként helyeslem is — mégsem említenék, ha nem tudnám, hogy elsősorban ezen erényt szoktak dicsérni. Volt-e valaha is egyetlen emberben ily nagy állhatatosság? Állhatatosságot mondok? Talán inkább türelmet mondhatnék. Hányan tették volna meg azt, hogy visszatérjenek ugyanazokhoz, amely párt a polgárháború visszavonásában nem csupán nem fogadta be, hanem igen kegyetlenül kivetette magából? Ez nagy lélekre vall, s olyan férfiúra, akit elvállalt ügyétől s megfogalmazott véleményeitől semmilyen gyalázat, erőszak s veszély nem tántorított el. /27/ Ugyanis, ha az egyebekre nézve Varus egyenlő lett volna Tuberóval, tisztességét, előkelőségét, tekintélyét, tehetségét tekintve — ami pedig sohasem volt egyenlő — az mindenképpen Tubero javára írható, hogy senatusi határozatból eredő jogszerű főhatalommal jött provinciájába. Miután innen kiutasították, nem ment Caesarhoz, nehogy haragosnak, és nem ment haza, nehogy gyávának lássék, s nem ment valamilyen más vidékre, nehogy úgy tűnjék, hogy elítéli azon ügyet, amelyhez korábban csatlakozott; Macedóniába, Cn. Pompeius táborába ment, azon párthoz, amely igaztalanul kivetette magából. /28/ Hogyan, amikor ezen dolog semmilyen hatást nem gyakorolt annak a lelkére, akihez jöttetek, úgy hiszem, ezen ügyben némiképp lanyhult buzgalmatok; csupán kevésbé ügyeltetek, lelketek a dologtól visszariadt, vagy úgy történt, amint a polgárháborúban lenni szokott — nálatok sem kevésbé, mint a többiek esetében? Mindannyiunkat a győzelem vágya tart fogva. Én mindig a béke szószólója voltam, ám akkor már késő volt; hiszen csak az örült gondolhat békére, amikor a csatarendbe állt hadat látja. Mindnyájan — mondom — győzni akartunk, természetesen te különösképpen, aki már odáig jutottál, hogy el kellett volna pusztulnod, ha nem

⁸⁷ Tubero constantiájának dicsérete nem mentes a szarkazmustól, hiszen az első kínáló alkalmával elhagyta a pompeianus ügyet.

győztél volna. Noha — amint most állnak a dolgok. — nem kétséges, hogy ezen megmenekedést azon győzelem fölébe helyezed. X. /29/ Ezt nem mondanám el, Tubero, ha akár ti bánnatok állhatatosságokat, akár Caesar bánná saját jótékonyosságát. Most megkérdelem, hogy az ellenetek, vagy az állam ellen elkövetett jogtalanságokat kívánják-e üldözni. Ha az államon esett sérelmet, hogyan fogjátok azon ügyhöz való ragaszkodásokat megmagyarázni? Ha a rajtatok esettetek, úgy ügyeljete, nehogy tévedésbe essetek, s ne higgyétek, hogy Caesar a ti ellenségeitekre haragudni fog, noha saját ellenségeinek megbocsátott!

Úgy tűnik hát neked, Caesar, hogy Ligarius ügyében tevékenykedem? Az ő tetteiről beszélek? Mindazt, amit elmondtam, egyetlen fő pontra kívánom irányítani: emberségedre, kegyelmedre és irgalmadra. /30/ Sok perben vettem részt, még veled is, Caesar, amíg hivatalaid jellege a fórumon tartott,⁸⁸ ám soha nem ily módon érveltem: „Bocsássatok meg, bírák; megtévedt, elbukott, nem szándékosan tette; ha a későbbiekben valaha ...” Így a szülőhöz szoktunk beszélni, a bírákhoz pedig „Nem tette, nem tervezte, hamisak a tanúk, koholt a vád.” Mondd azt, Caesar, hogy bíróként kívánsz ítélni Ligarius tette felől; kérdezd meg, mely hadseregben volt; hallgatók, még azon dolgokat sem sorolom elő, amelyek a bíróra talán hatással lehetnének: „Legatusként utazott el a háború előtt, béke idején maradt ott, a háború váratlanul ott érte, s magában a háborúban sem volt kegyetlen, lelkét és hajlandóságát tekintve teljességgel a te pártodon állott.” Így egy bíró előtt szokás beszélni, most egy atyához szölk: „Megtévedt, megfontolatlanul cselekedett, megbánta; irgalmadhoz menekülök, bűnéért kérek kegyelmet, s azért könyörgöm, hogy bocsánatot nyerjen.” Ha azt még senki sem nyerte el, úgy elbizakodottság ezt kérni, ha azonban már sokaknak osztályrészül jutott, úgy most is nyújts segítséget, hiszen erre felkeltetted a reményt. /31/ Vajon ne legyen Ligariusnak oka a reménykedésre, noha nekem még arra is van lehetőségem, hogy más érdekében kérést terjesszek eléd? Ám reményem nem ezen beszédben gyökerezik, s nem azoknak — barátaidnak — az igyekezetében, akik Ligarius érdekében hozzád könyörögnek. XI. Láttam ugyanis, és kitapasztaltam, hogy mire ügyelsz leginkább, amikor valakinek a megmentésén sokan fáradoznak; a kéréssel hozzád fordulóknak ügye fontosabb számodra, mint arcvonásaik, s nem arra ügyelsz, mennyire áll közel hozzád az, aki kérést intéz hozzád, hanem arra, mennyire áll közel ahhoz, akinek az érdekében fáradozik. Így hát oly sokat juttatsz a tiednek, hogy számomra olykor boldogabbnak tűnnek azok, akik nagylelkűségedet élvezik, mint te magad, aki nekik oly sokat juttatsz, látom azonban,

⁸⁸ Caesarnak mint szónoknak világos és elegáns latinságáról mind Cicero (Brut. 72.), mind Quintilianus (10.1.144.) említést tesz.

hogy előtted — amint mondtam — az ügyek nagyobb súllyal esnek latba, mint a könyörgések, s leginkább azok által hagyod magadat megindítani, akiknek fájdalmát a legjogosabbnak tartod.

/32/ Ligarius megmentésével kedves dolgot fogsz cselekedni sok barátod számára, azonban, kérlek, gondold meg ezt — szokásod szerint. Kiválóan bátor, általad próbált férfiakat, szabinokat hozhatok eléd, az egész szabin tartományt, Itália virágát s az állam erősségét; ismered ezeket a nagyszerű embereket.⁸⁹ Tekintsd mindannyiuk szomorúságát és fájdalmát, látod T. Brocchusnak⁹⁰ magának, akiről jól tudom, nagyra becsüled, és fiának könnyeit és gyászát. /33/ Mit mondjak fivéreiről? Ne gondold, Caesar, hogy ezen ügyben csupán egyetlen személyről van szó; vagy mindhárom Ligariust meg kell tartani az államban, vagy mindhármát ki kell vetni az államból. Ugyanis bármilyen száműzetés kedvesebb számukra, mint hazájuk, otthonuk és házi isteneik, ha ez az egy /fivérük/ száműzetésben van. Ha testvérien, istenfélően és fájdalomtól indítatva cselekszenek, indítsanak meg téged könnyeik, istenfélelmük, testvéri szeretetük; érvényesüljön hát szavad, amely számodra a győzelmet szerezte. Hiszen hallottunk téged azt mondani, hogy mi mindenkit ellenségnek tartunk, aki nincsen velünk, te pedig ezzel szemben mindenkit hívednek tartasz, aki nincs ellened. Látod hát ugye eme ragyogó férfiakat, a Brocchusok háznépét, L. Marciust, C. Caesetiust és L. Corfidiust, akik mind római lovagok, akik gyászöltözeten jelentek meg,⁹¹ s akik általad nem csupán ismert, hanem megbecsült férfiak, akik a te pártodon állottak? S rájuk haragudtunk, utánuk kutattunk, s jónéhányan fenyegettük is őket. Tartsd meg tehát teied között az övéiket, hogy — miként mindaz, amit mondtál — ez is igaznak bizonyuljon.

XII. /34/ Ha azonban mélyebben megvizsgálhatnád a Ligariusok egyetértését, úgy ítélnéd, hogy mindegyik fivér a te pártodon állott. Vajon kétkedhet-e valaki abban, hogy amennyiben Q. Ligarius Itáliában lehetett volna, ugyanezen nézeten lett volna, amelyen fivérei voltak? Ki az, aki ismerte a teljességgel egybehangzó és szinte összeolvadó egyetértést ezen majdnem egykorú fivérek között, és nem érezhette, hogy minden más előbb megtörténhet, semmint a fivérek eltérő véleményéhez s párthoz csatlakozzanak? Lélekben tehát mindnyájan a te pártodon álltak, az idők vihara ragadta el egyiküket; aki, ha saját belátása szerint cselekedhetett volna, azokhoz volna hasonló,

⁸⁹ 82-ben Caesar a szabinok között lelt menedékre az őt Sulla részéről fenyegető veszély elől.

⁹⁰ Ligarius nagybátyja.

⁹¹ A vádlottak és az értük közbenjárók gyászruhában szoktak volt a törvény előtt megjelenni.

akiket te mégis meg akartál menteni. /35/ Ám még ha el is ment a háborúba, még ha ellenséges nézeteiben el is távolodott nem csupán tőled, hanem fivéreitől is; ők — a tiéd — kérlelnék téged s midőn minden ügyletükben részt vettem, jól emlékszem, hogy T. Ligarius quaestor urbanusként hogyan viszonyult hozzád és méltóságodhoz.⁹² Az azonban még kevés, hogy én emlékszem, remélem, hogy te, aki a jogtalanságokon kívül mást nem szoktál elfelejteni — mert ez szellemednek és lelkületednek sajátja —, visszaemlékezvén az ő érdemeire quaestori hivatalában, s némely más quaestorokra is,⁹³ szintén emlékszel. /36/ Tehát ez a T. Ligarius, aki akkoriban másra sem törekedett — hiszen nem láthatta előre ezen fejleményeket —, minthogy őt igyekvő és derék férfiúnak ítéld, kéri most tőled könyörgve fivére megmentését. Amit ha — az ő kötelességtudását emlékezetedbe idézve — kettejüknek osztályul juttatsz, úgy nem csupán őket magukat, s nem csak ily számos kiváló férfiút, s nem csupán bennünket, barátaidat, hanem az államot is három kiváló és feddhetetlen fivérrel ajándékoz meg. /37/ Járj el tehát úgy, amint nemrég egy felettebb derék és nagyszerű ember⁹⁴ esetén tetted a curiában, most a fórumon e kiváló és az egész gyülekezet által nagyra becsült fivérékkel szemben is. S amint a senatus kedvéért megbocsátottál annak, úgy kegyelmezz meg ennek is a nép kedvéért, amelynek akaratát mindig felettebb nagy tiszteletben tartottad, s ha azon nap számodra igen dicsőséges, és a római nép számára igen kedves volt, úgy igyekezz — könyörgöm — Caesar, mennél gyakrabban azon dicsőséghez hasonló hírnevet szerezni. Semmi sem oly népszerű, mint a jóság, s erényeid közül egyik sem csodálatra méltóbb és kedvesebb számos híved számára, mint kegyességed. /38/ Ugyanis az emberek egyetlen más dolog révén sem jutnak közelebb az istenekhez, mint embertársaik megmentésével. Semmi nagyobbat nem adhat neked szerencséd, sem természeted jobbat azon szándéknál, minthogy mennél többeket megmentés. Az úgy talán hosszabb szónoklatot követelne, természeted bizonyára rövidebbet. Minthogy azonban hasznosabbnak ítélem, ha te magaddal beszélsz, mintha én vagy valaki más beszél veled, beszédemnek tehát végére értem; csupán a következőre kívánom felhívni figyelmedet: ha a távollévő Ligarius életét megmented, úgy ezzel az összes jelenlévőt ajándékoz meg.

⁹² 56-ban Cicero a senatusban támogatta a Caesar vezette légiók megjutalmazását, T. Ligarius pedig mint a pénzügyekkel foglalkozó quaestor urbanus gondoskodott a gyors kifizetéséről.

⁹³ 48-ban Caesar erőszakkal nyitotta ki a kincstárat, ugyanis a quaestorok nem voltak hajlandók rendelkezésére bocsátani a kívánt összeget.

⁹⁴ M. Marcellus.

A tördelést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 8 kiadványszerkesztő programmal.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30—34.
Felelős kiadó: Pándi Lajos egyetemi docens
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: A/5, példányszám: 300, munkaszám: 100/2001.

28. Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945–1953). [Köteles Péter]
29. Turgot: Levelek a toleranciáról. [Balázs Péter]

1997

30. Európai nemzeti kisebbségek kongresszusainak határozatai (1925–1937). [Eiler Ferenc]
31. Vikingek az angolszász krónikában. [Rimaszombati Károly] (*elfogyott*)
32. Gildas: Britannia romlásáról. [Novák Veronika] (*elfogyott*)

1998

33. AZ 1904-es szerb–bolgár szerződés. [Horváth Krisztián]
34. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Jóji Júlia, Varga Vanda Éva] (a 18. sz. utányomása + színes melléklet)
35. Szultáni fermán a Bolgár exarchátus megalapításáról. (1870. febr. 28.). [Horváth Krisztián]
36. A fiatal Napóleon írásai Korzikáról. [Jókai Rita]
37. Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében. [Bagi Zoltán Péter, Szász Géza]
38. Ausztria határai (Saint-Germain 1919. szept. 10.). [Eveli Péter, Dobos Erzsébet]
39. Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketerv, 1464). [Karátth Tamás]
40. Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746). [Fejér Ingrid]

1999

41. Az 1902-es orosz–bolgár katonai konvenció. [Horváth Krisztián]
42. Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” c. művéből. [Nótári Tamás]
43. Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde. [Nótári Tamás]

2000

44. „A Népszövetség halála”. Dokumentumok az olasz–etióp konfliktus történetéből (1935–1936). [Szélinger Balázs]
45. A szudánémet kérdés a második világháborúban (Edvard Beneš és Wenzel Jaksch levelezése 1939–1943). [Kasza Péter]
46. Načertanije (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma, 1844). [Szajcsán Éva]
47. Juan Donoso Cortés: Értekezések. [Bán Mónika]
48. Napóleon trianoni dekrétuma az Illír Tartományok megszervezéséről. (1809. dec. 25.) [Pándi Eszter]
49. Dokumentumok az 1911–1912-es olasz–török háborúból. [Horváth Krisztián]

2001

50. Mary Rowlandson fogságának és szabadulásának elbeszélése. [Zámbó Ildikó]
51. Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde. [Nótári Tamás]

Megrendelhetők (ára: 250.– Ft [a 34. szám: 500.– Ft] + postaköltség):
Pándi Lajos, SZTE BTK Történeti Intézet, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.,
(62) 544-464; pandi@hist.u-szeged.hu

A Documenta Historica eddig megjelent számai:

1992

1. Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények. [Nyemcsok Attila] (*elfogyott*)
2. A tiüiti béke (1807. júl. 7.). [Szász Erzsébet] (*elfogyott*)
3. Talleyrand, Charles-Maurice: Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk. [Szász Géza]
4. A schönbrunni béke (1809. okt. 14.). [Szász Erzsébet]
5. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (*elfogyott*; utánnomás: 23. sz.)
6. Korai angolszász törvények I. A kenti törvények. [Szántó Richárd]
7. Az 1939–40-es finn–szovjet háború dokumentumai. [Engi Imre]
8. Dokumentumok az orosz–szovjet törekvésekről a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére (Konstantinápoly-egyezmény, 1915; német–orosz tárgyalások, 1940). [Boros Tamás]

1993

9. A Birodalom és Észtország. A szovjet–észt szerződés megkötésének dokumentumai (1939 szeptember). [Vandlik Krisztina]
10. Edward Balliol skóciai hadjárata. Részletek a Lanercosti krónikából és a bridlingtoni kanonok Gestájából. [Kiss Andrea]
11. Az 1943 decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai. [Gulyás László]
12. Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szept. 3.). [Kökény Andrea]
13. Új bécsi tudósítások a kiváló Schwarzenberg grófnak a tatai, veszprémi és palotai erődök és más helyek elfoglalásáról, a szigeti erőd összeomlásáról és a Törökországban napról-napra erősödő hanyatlásról (1599). [Lévai Judit]
14. 1789 Franciaországa a panaszok tükrében. [Gyuricza Róbert]

1994

15. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. [Wölfinger Illdikó]
16. Volgai német dokumentumok (1918–1941). [Opauzskj István]
17. Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa. [Ferwagner P. Ákos, Lőkös István]
18. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Varga Vanda Éva] (*elfogyott*; utánnomás: 34. sz.)

1995

19. A Constantinus-i adománylevél (Donatio Constantini – VIII. sz.). [Piti Ferenc] (*elfogyott*)
20. A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriasz. [Szász Erzsébet]
21. A lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió kapcsolatfelvételének dokumentumai, 1941. [Csösz László]
22. Németország két megosztási terve (Morgenthau-terv, Frankfurti dokumentumok). [Mayer János]
23. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (az 5. sz. utánnomása).
24. Az 1849-es magyar–velencei szerződés. [Krámlí Mihály]
25. Az Anitta-felirat (i. e. 1600 körül) [Bolega Erika]

1996

26. A jeruzsálemi Szent János Lovagrend regulája. [Homonnai Sarolta, Hunyadi Zsolt]
27. Az amerikai alkotmányozási vita: a föderalisták írásaiból (1787–1788). [Berkes Tímea]